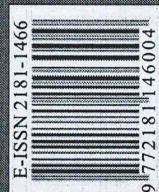

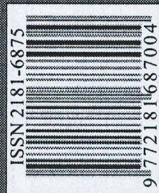
Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

5/2023

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

5/2023

Amrilloyeva K.S., Umarova Sh.H.	Kasr tartibli diffuziya tenglamasi uchun nolokal chegaraviy shartli masalada manba funksiyasini aniqlash	112
Хамраев Ю.Ю., Норова М.О.	Об однородных разностных схемах высокого порядка точности для краевой задачи с особенностью	120
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Asadov T.H.	Predmet-belgi ma'noli yasama so'zlar va ularning lug'atlardagi ifodasi	126
Rakhmatova M.M.	Pragmatic analyses of implicature in the novel "The fault in our stars" by John Green	132
Adizova N.I.	Badiiy matnning lingvostilistik tadqiqi va ijodkor uslubi	136
Alisoy H.H.	A comparative study of Lithuanian and old Prussian	143
Boltayeva N.R.	Siyosiy tilshunoslik fan sifatida	149
Axmedov A.R., Hamroyeva M.R.	Badiiy asarlardagi antroponimlarning lug'aviy qatlam masalasiga doir lingvistik tahlil va xulosalar	154
Mamaraximov S.	Leksemalarning barqarorlashishi hamda nutqiy ma'noning lisoniylashuvi	159
Mamatqulov A.	O'zbek tilida so'z yasalishi Azim Hojiyev nazdida	163
Mardonova S.O.	Muallif nutqi metaforalarining struktur-semantik tabiati xususida (U.Azim she'riyati misolida)	167
O'razov A.D.	Tog'ay Murod asarlarida evfemizmlar va disfemizmlardan foydalanish mahorati	171
Исакова З.З.	Тилшуносликдаги баҳо семантик категорияси ва ёндош семантик ҳодисалар	175
Шарипов Ж.	Сўз ясашда лисоний ва нолисоний омиллар	180
Шарипов Ф.Г.	Морфологик луғатларнинг яратилиши – янги амалий босқич калити	185
Saidov S.S.	An overview of corpus linguistics and its benefits in language teaching	190
Babayev M.T.	Nemis va o'zbek tillarida evfemizmlarni qiyosiy o'rganish	195
Niyozova Sh.T.	The contrastive analysis and research of national specificity of phraseological semantics	203
Seyidov R.R.	Effective approaches for teaching arabic: a comprehensive guide to enhancing language instruction	207
Abatov D.R.	Antroponimik indikatorlar va ularning xalq dostonlari matnida qo'llanishi (Qashqadaryo xalq baxshilari dostonlari misolida)	219
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Annaxasanova I.B.	Analysis of scientific works on studies of Alisher Navoi in Russian orientalism in the XX century	223
Fozilova O'.F.	Firdavsiyning "Shohnoma" asarida navro'z va unga doir tushunchalarning yoritilishi	227
Jabbarova M.X.	Gi de Mopassan va Abdulla Qahhor asarlarida ayol obrazidagi ruhiyat tipologiyasi	233

BADIY MATNNING LINGVOSTILISTIK TADQIQI VA IJODKOR USLUBI

Adizova Nilufar Istamovna,

Buxoro davlat universiteti

O'zbek tilshunosligi va jurnalistika kafedrası o'qituvchisi
nilufar.adizova71@gmail.com.

Annotatsiya. Dunyo tilshunosligi tilning jamiyat taraqqiyoti, inson tafakkuri, his-tuyg'ulari bilan uzviy bog'liqligi tufayli inson ongida paydo bo'lgan tushunchalar hamda subyektiv munosabatlar nutq orqali yuzaga chiqishi aniqlangan. Til tizimiga antropotsentrik paradigma tamoyillari asosida yondashilib, lisoniy imkoniyatlarning badiiy nutq sifatida voqelanishini tadqiq etuvchi lingvostilistikaning nazariy hamda amaliy jihatlariga xos qonuniyatlarni tasniflash, muayyan badiiy matnlar asosida umumiy lingvopoetik imkoniyatlarni ijodkor uslubi~til imkoniyati~badiiyat mahsuli mushtarakligi tamoyili asosida o'rganish bugungi kunda ham ahamiyatlidir.

Ma'naviyatimizning bir bo'lagi, milliylikning asosi bo'lgan tilimizni asrash, uni milliylik zaminidan uzilmagan holda tadqiq etish va rivojlantirish, til imkoniyatlari va sara badiiy asarlar orqali insoniyatning o'z-o'zini, o'zgalarni, qolaversa, butun olamni anglashi kabilarni o'zaro aloqadorlikda, uzviylikda atroflicha tadqiq etish, milliy-madaniy yuksalish uchun ham muhim hisoblanadi. Ushbu maqolada har qanday badiiy asarning o'quvchi qalbiga kirib borishi hamda yashovchanligini ta'minlashda muhim bo'lgan ijodkor uslubining o'ziga xos qirralari hamda lingvostilistik talablar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: fonostilistik, morfostilistik, leksik-semantik, morfologik me'yorlar, sintaktik-stilistik muvofiqlik, lingvoestetik qiymat, individual uslub, uslubiy vosita, uslubiy imkoniyat, ifoda uslubi, fonetik, leksik, grammatik birliklar, shaxs nutqi.

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИЗУЧЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА И ТВОРЧЕСКОГО СТИЛЯ

Аннотация. Мировая лингвистика определила, что понятия и субъективные отношения, возникшие в сознании человека, возникают посредством речи благодаря неразрывной связи языка с развитием общества, человеческого мышления и чувств. Подход к системе языка на основе принципов антропоцентрической парадигмы, классификации закономерностей, характерных для теоретических и практических аспектов лингвистики, исследующей реализацию языковых возможностей как художественной речи, и изучение общих лингвопоэтических возможностей на основе конкретных художественных текстов на основе принципа общности творческий стиль-языковая возможность-художественный продукт важен и сегодня.

Частью нашей духовности является защита нашего языка, являющегося основой национальности, его исследование и развитие без отрыва от основы национальности, всестороннее исследование таких вещей, как понимание самого человечества, других и всего мира. через возможности языка и произведений изобразительного искусства, в их взаимосвязанности и согласованности, имеет значение и для национального и культурного развития. В данной статье рассматриваются специфические аспекты стиля художника и языково-стилистические требования, важные для обеспечения проникновенности и жизнеспособности любого художественного произведения.

Ключевые слова: фоностилистический, морфостилистический, лексико-семантический, морфологические стандарты, синтаксико-стилистическая сочетаемость, лингвоэстетическое значение, индивидуальный стиль, стилистическое средство, стилистическая возможность, стиль выражения, фонетические, лексические, грамматические единицы, личная речь.

LINGUISTICAL STUDY OF ARTISTIC TEXT AND CREATIVE STYLE

Abstract. World linguistics has determined that the concepts and subjective relations that have arisen in the human mind arise through speech due to the integral connection of language with the development of society, human thinking, and feelings. Approaching the language system based on the principles of the anthropocentric paradigm, classifying the laws specific to the theoretical and practical aspects of linguo-

stylistics, which researches the realization of linguistic possibilities as an artistic speech, and studying the general linguo-poetic possibilities based on specific artistic texts on the basis of the principle of the commonality of creative style-language possibility-artistic product is important even today.

A part of our spirituality is to protect our language, which is the basis of nationality, to research and develop it without breaking away from the ground of nationality, to comprehensively research such things as the understanding of humanity itself, others, and the whole world through the possibilities of language and fine art works, in their interconnectedness and coherence, it is also important for national and cultural development. This article discusses the specific aspects of the artist's style and linguistic-stylistic requirements, which are important for ensuring the penetration and viability of any artistic work.

Key words: *phono-stylistic, morpho-stylistic, lexical-semantic, morphological standards, syntactic-stylistic compatibility, linguo-aesthetic value, individual style, stylistic tool, stylistic possibility, style of expression, phonetic, lexical, grammatical units, personal speech.*

Kirish. Ta'sirchan so'z bilan ish ko'radigan badiiy adabiyot kishining ong ostiga singib borishi, inson shuuriga tezroq yetib borish qudrati bilan va o'quvchining his-tuyg'ulari, ko'pincha, hayot tarziga uyg'un bo'lishi bilan san'atning boshqa turlaridan keskin farqlanadi. Har qanday badiiy asarning yaratilishi esa betakror san'at darajasiga ko'tarilgandagina makon-u zamonlardan qat'i nazar o'z o'quvchisini topadi.

Taniqli olim Ozod Sharafiddinov "Adabiyot tildan boshlanadi" nomli maqolasida: "Rangsiz tasviri san'at, ohangsiz musiqa bo'lmaganidek, tilsiz adabiyot ham bo'lmaydi...", deb ta'kidlaydi [14,11]. Zotan, "Har qanday badiiy asar tili muayyan umumxalq tilini o'zida aks ettiradi. Tildagi o'zgarishlar, evrilishlar, rivojlanishlarning eng xolis ko'zgusi chinakam san'at darajasidagi badiiy adabiyotdir"[14,15].

Gorkiyning fikricha, "Adabiyotning birinchi elementi, uning asosiy quroli tildir va til turmush faktlari hamda hodisalari bilan birga adabiyotning materiali hamdir. Faktlar zamirida yashiringan ijtimoiy hayot ma'nosini uning muhimligi, to'laligi va yorqinligicha tasvirlashni o'z oldiga vazifa qilib qo'ygan badiiy adabiyotdan ravon, tushunarli til, puxta tanlangan so'zlar talab etiladi..."[2,239]. Shunga ko'ra, mahoratli ijodkor asarlarida uning voqelikka munosabati til hodisalarining turfa ranglari orqali namoyon bo'ladi, so'zning olmosdek jilolari asosida xalq tili, hayotiy haqiqatlar, yuksak badiiylilik va milliy ruh asarlari zamiriga singirib yuboriladi.

Tadqiqot metodi. Har qanday til birligi badiiy matn mohiyatini, ijodkor maqsadini, uslubini ifoda etishda muhim ahamiyat kasb etar ekan, ularga nisbatan shaxsning munosabati ham o'ziga xos tarzda bo'ladi hamda ulardan har kim o'z imkoniyati doirasida foydalanishi orqali individual ijod uslubini namoyon etadi. Badiiy asarni tahlil qilish jarayonida muayyan talablarlarning inobatga olinishi, asarning shaxs nutqi bilan bog'liq muhim tomonlariga e'tibor qaratilishi ham ahamiyatlidir. Jumladan, mualliflik dostonlari tahlilida ham ushbu jihatlar hisobga olinishi maqsadga muvofiqdir. Masalan, buni shoir Erkin Vohidov dostonlari misolida quyidagicha belgilash mumkin:

- 1) mualliflik dostonlari nutqining fonostilistik jihatdan rang-barang bo'lishi;
- 2) mualliflik dostonlari nutqining leksik-semantik jihatdan boy va pishiq bo'lishi;
- 3) mualliflik dostonlari nutqining morfostilistik jihatidan morfologik me'yorlarga mos kelishi;
- 4) mualliflik dostonlari nutqida sintaktik-stilistik muvofiqlikning ta'minlanishi;
- 5) mualliflik dostonlari nutqida lingvoestetik qiymatni saqlashga erishish.

Tabiiyki, bu talablarning har biri o'z doirasida ichki guruhlariga bo'linib ketadi. Jumladan, mualliflik dostonlari nutqining fonostilistik jihatdan rang-barang bo'lishi-

1) mualliflik dostonlari nutqida unlilar fonostilistikasi: assonans (unlilar takrori) ta'sirchanlikni oshirish vositasi sifatida;

2) mualliflik dostonlari nutqida undoshlar fonostilistikasi: alliteratsiya (undoshlar takrori) hamda geminatsiya (undoshlarning qavatlanishi) ma'noni kuchaytirish vositasi sifatida;

3) tovush o'zgarishlari uslubiy vosita sifatida.

Mualliflik dostonlari nutqining leksik-semantik jihatdan boy va pishiq bo'lishi:

1) sinonimlarning uslubiy imkoniyatlari asosida: a) ikki yoki undan ortiq ma'nodosh bo'lgan so'zlardan tasvirlanayotgan voqelik hamda mazmunga mos, eng munosib variantini tanlab qo'llash; b) aynan bir matn tarkibida ikki yoki undan ortiq ma'nodosh so'zlarni qo'llash; v) o'zaro ma'nodosh bo'lmagan so'zlarni matniy ma'nodoshlik (kontekstual sinonimlar) asosida qo'llash va h.);

2) antonimlar uslubiy vosita sifatida: (a) har xil o'zakli antonim; b) bir xil o'zakli antonimlarni qo'llash kabi);

3) omonimlardan uslubiy vosita sifatida foydalanish;

4) tarixiy so'zlardan uslubiy vosita sifatida foydalanish;

5) giponim-giperonimlarni uslubiy vosita sifatida qo'llash;

6) dialektizmlardan uslubiy vosita sifatida foydalanish;

Mualliflik dostonlari nutqining morfostilistik jihati morfologik me'yorlarga mos kelishi:

1) atoqli otlardan uslubiy vosita sifatida foydalanish;

2) olmoshlardan uslubiy vosita sifatida foydalanish;

3) subyektiv baho shakllarining uslubiy imkoniyatlari;

4) ko'plik shaklining uslubiy imkoniyatlari;

5) ijodkor uslubiga xos okkozional ifodalarning uslubiy imkoniyatlari;

6) frazeologizmlarning uslubiy qo'llanishi.

Mualliflik dostonlari nutqida sintaktik-stilistik muvofiqlikning ta'minlanishi:

1) badiiy matnda intertekstuallikning uslubiy imkoniyati;

2) gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari uslubiy vosita sifatida;

3) sintaktik parallelizmdan uslubiy vosita sifatida foydalanish;

4) inversiyaning uslubiy imkoniyatlari;

5) ellipsisdan uslubiy vosita sifatida foydalanish;

6) antitezaning uslubiy imkoniyatlari;

7) gradatsiya stilistik vosita sifatida;

8) murojaat shakllarining uslubiy imkoniyatlari va b.

"Til adabiy asar mazmunini obrazli qilib ifodalovchi material va quroldir. Bu material yozuvchining uslubi doirasida mujassam shakl oladi. Uslubda san'atkorning ijodiy-estetik qiyofasi, tafakkuri, individual yozish uslubi, so'zlarni ishlatishdagi o'ziga xosligi namoyon bo'ladi"[12,9]. Zotan, ijodkor uslubining individualligi uning til birliklarini asar ruhiga mos holda tanlashi, ular vositasida rang-barang qiyofalar yaratishi, milliy ruhni namoyon etishi zahirida bo'y ko'rsatadi.

Tilshunoslikda uslub tushunchasi tilning ifoda maqsadlariga xizmat qiluvchi fonetik, leksik, grammatik birliklardan va rang-barang ifoda materiallaridan o'ziga xos tarzda foydalanish imkoniyatida namoyon bo'ladi. Til hamda nutqning takrorlanmas ifoda va birliklarini o'rinli tanlash, jozibasi va sehrini namoyon etish mohir ijodkor asarlarining ta'sirchanligi, shuningdek, yashovchanligini belgilaydi. Bu kabi san'at namunalari bahramand bo'lgan kitobxon o'z-o'zidan tasvirlanayotgan voqelikka kirib boradi, qahramonlar ruhiyatida sodir bo'layotgan bo'ronlarni ich-ichidan his etadi, ularning xursandchiligidan quvonib, qayg'usi bilan yashagandek bo'ladi. Shu tarzda muayyan ijodkorning boshqalarnikiga o'xshamaydigan tafakkur va tasvir qirralari, tilning beqiyos birliklari va ifodalardan foydalanish mahorati – individual uslubi farqlanadi. Zotan, M.Qosimova ta'kidlaganidek: "Individual uslub o'ziga xos estetik idrokka va didga ega bo'lgan chinakam yuksak iste'dod sohibining ijodidagina bo'rtib ko'rinishi belgidir. Badiiy adabiyot tilida o'sha asar yaratuvchisining o'ziga xos individual xususiyatlari ko'rinar ekan, ijodkor uslubi ikki muhim nuqtada – idrok etish hamda ifoda etish uslubida namoyon bo'ladi. Chunonchi, ijodkor hayotni o'rganish, odamlarni kuzatish, asarga material to'plashi jarayonida paydo bo'lgan g'oyaviy maqsadini o'z dunyoqarashi doirasida takomillashtiradi. Asarni yozish davomida esa tafakkurida jamlangan voqea-hodisalardan zarurlarini tanlab, saralab oladi va ularni o'ziga xos tarzda ifodalaydi. Shu tarzda nimalarni ifodalashi, qay tarzda ifodalashiga ko'ra ijodkor uslubi yuzaga chiqadi"[10,23].

Qadimdan soha mutaxassislari badiiy asar matni tahlilida uning ikkita tarkibiy qismi farqlanishini ta'kidlashgan: 1) badiiy shakl va 2) badiiy mazmun.[7,9]. Zero, badiiy mazmun ijodkorning badiiy tasvir uslubi, uning o'ziga xos, individual ijodiy imkoniyatlari sifatida tushunilsa, badiiy shakl badiiy kontent orqali tizimli ravishda tashkil etilgan, muallifning maqsadini amalga oshiradigan alohida tasvir vositalari (metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, kinoya, tagma'no kabi) jamlanmasini anglatadi.

Badiiy asarda ifodalangan so'zni, bayon etilgan fikrni qanday tushunish o'quvchining shaxsiyati, ruhiyati bilan bevosita bog'liq bo'lgani sabab ularni har kim o'z tasavvurida turlicha tasvirlar va tushunchalar orqali talqin qiladi. Shunga ko'ra, keyingi davrlarda badiiy asar tilini tadqiq etish, so'z qo'llash asosida muayyan ijodkor mahorati hamda uslubini belgilash, til birliklarining estetik vazifasini namoyon etish tilshunoslik sohasining muhim vazifalaridan biriga aylandi va bu borada olib borilgan tadqiqotlar soni ham ancha ortdi. "Lisoniy faoliyatning shaxs bilan bog'liq tomonlarini bilish lingvostilistik tahlil uchun muhimdir, chunki individual uslub aynan shaxsning tildan, uning ifoda imkoniyatlaridan foydalanish mahorati asosida namoyon bo'ladi"[1,20]. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilshunosligida badiiy asar tilini o'rganishga bag'ishlangan ishlarda, asosan, ikkita yo'nalish yetakchilik qiladi. X.Doniyorov va S.Mirzayevlar «So'z san'ati» deb nomlangan kitoblari tildagi o'sish-o'zgarishlar, adabiy til va umumxalq tili munosabatlari kabi masalalarni o'rganishni o'z oldiga vazifa qilib qo'yadigan yo'nalishni lingvistik

aspekt, yozuvchining umumxalq tiliga bo'lgan munosabati, til boyliklaridan foydalanishi, yozuvchi mahorati, stili haqida xulosa chiqaruvchi yo'nalishni esa stilistik aspekt tarzida talqin qilganlar.[14,15].

Ushbu xususiyatlar barcha badiiy janrlar kabi dostonlarda ham ko'rinadi va uning umrboqiyiligi ta'minlaydi.

Doston forsha so'z bo'lib, "qissa", "hikoya", "shon-shuhrat", "sarguzasht", "ta'rif", "maqto'v" kabi ma'nolarni ifodalaydi va u xalq og'zaki ijodi hamda yozma adabiyotdagi yirik hajmli epik asarlarni anglatadi.[8,20]. Zamonaviy mualliflik dostonlari o'zbek xalq og'zaki ijodi hamda mumtoz adabiyot an'analari zamirida shakllandi va o'z taraqqiyoti davomida ularning mazmun-mohiyatini belgilovchi muhim jihatlarni saqlab qoldiki, adabiyotshunos olim Umarali Normatov ta'biri bilan aytganda: "Eng yaxshi dostonlarimizda hayot haqiqati butun murakkabliklari, ziddiyatlari bilan ko'rsatilmoqdaki,... o'zbek dostonchiligi hayotga, shu kunning dolzarb, o'tkir ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy-siyosiy muammolariga hozirgidek yaqin kelmagan edi..."[9, 173]

Natijalar. Ma'lumki, dostonlar tahlili asosida qator tadqiqot ishlari yaratilgan bo'lib, ularning salmoqli qismi xalq poetik ijodi hamda mumtoz adabiyot namunalarini o'rganishga bag'ishlangan. Masalan, "O'zbek xalq dostonlari leksikasining qiyosiy-tarixiy tahlili" (Ergash Jumanbulbul o'g'li ijodi misolida) – Rahimov A.S.: Fil.fanlari nomzodi.dis.avtoref.– T., 2002, "Nizomiy va Qutbning "Xisrav va Shirin" dostonlarining qiyosiy tahlili" – G'anixonov M.A.: Fil. fanlari nom. dis. avtoref.–T., 1994, "Janubiy Xorazm dostonlari tilining lug'aviy-ma'naviy tahlili" ("Shahriyor" va "Malikai Zahriyo" dostonlari asosida) – Ro'zimboyev S.S.: Fil.fanlari nom. dis.avtoref.– T., 2000., "Xalq dostonlari vositasida o'smirlarni ma'naviy-axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash" ("Alpomish" dostoni misolida) – Tilegenov A.T.: Fil.fanlari nom. dis.avtoref.– T., 2020., O'zbek xalq dostonlari epitet tabiati – Boltayeva I.: Fil.fanlari nom. dis.avtoref.– T., 2000., "Xorazm dostonlari onomastikasi" ("Go'ro'g'li" va "Oshiqnoma" turkum dostonlari asosida) – Olloyorov Q.M.: Fil.fanlari nomz. dis.avtoref.– T., 2018., "Fozil Yo'ldosh o'g'li dostonlari tilining lingvopoetikasi" (leksik-semantik, lingvostilistik va lingvostatistik tahlili)–Jumanazarova G.I.: Fil.fanlari nomzodi dis.avtoref.– T., 2017., "O'zbek xalq dostonlari tilida stilistik formulalar" – Mahmadiyev Sh.S.: Fil. fanlari nomz. dis.avtoref.– T., 2007., "Alpomish dostonining lingvokulturologik xususiyatlari" – Ashurov D.: Fil. fanlari nomz. dis.avtoref.– Namangan, 2021. va b.

Zamonaviy dostonlarning adabiyotshunoslik fani obyekti sifatida o'rganilishiga doir tadqiqot ishlari ham olib borilgan bo'lib, ularda zamonaviy dostonlar strukturasi, mohiyati, badiiy qurilishi, ijodkor individual uslubiga oid fikrlar bayon etilgan. Masalan, XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek dostonlari tabiatini o'rganish, muayyan davr dostonchiligidagi mavzular rang-barangligi, xarakterlar serqirraligi, poetik ohangdorlik, kompozitsion bo'laklar va syujet tarkibiy qismlarining xilma-xilligi, janriy ko'lamdorlik kabi masalalar Sh.Hasanovning "XX asrning ikkinchi yarmi o'zbek dostonlari poetikasi" (Samarqand, 2004) mavzusidagi doktorlik ishida atroflicha yoritilgan. D.Quvvatovning "XX asr ikkinchi yarmi o'zbek dostonchiligining taraqqiyot xususiyatlari" (Toshkent, 2016) mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida XX asr ikkinchi yarmi o'zbek dostonchiligi poetik strukturadagi sifat o'zgarishlari, taraqqiyot tamoyillarini belgilovchi xalq og'zaki ijodi uslubi, o'zbek mumtoz adabiyoti an'analari, jahon adabiyotining badiiy-estetik tajribasidan iborat ilmiy yangiliklar o'z ifodasini topgan. N.Y.O'roqovning "So'nggi davr o'zbek dostonchiligidagi ijodkor uslubi va individualligi" (PhD, Qarshi, 2019) masalalari muallif ishida Ikrom Otamurod va Usmon Qo'chqor dostonlari asosida o'rganilgan.

Tilshunoslik obyekti sifatida mustaqillik davri dostonlarining lingvopoetik xususiyatlari, lisoniy birliklarning leksik-semantik, sintaktik-stilistik o'ziga xosligi M.O.Qurbonovning "Mustaqillik davri dostonlari lingvopoetikasi" (Farg'ona, 2019) nomli tadqiqot ishida tahlilga tortilgan bo'lib, tadqiqot obyekti sifatida A.Oripov, Muhammad Ali, Azim Suyun, Ramz Bobojon, To'lan Nizom, Oydin Hojiyevlarning dostonlari tanlab olingan. Ushbu tadqiqot ishida mustaqillik davri dostonlarining leksik-semantik jihatlari, qo'llanilgan lisoniy birliklar – hikmatli so'zlar, maqol va matallar mustaqillik davrigacha yaratilgan dostonlar bilan qiyosiy tahlil etilgan. Ijodkorning o'ziga xos poetik kashfiyotlari asosida qo'llanilgan badiiy tasvir vositalarining asar estetik qimmatini belgilashdagi muhim vazifalari tavsiflangan va tadqiqot obyekti bo'lgan ijodkorlarning individual uslubiy mahoratlari, mavzu va g'oya tizimida o'zbek xalqining o'ziga xos milliy tafakkur tarzi va badiiy-estetik ideali namoyon bo'lishining lingvistik asoslari ochib berilgan.

Jumladan, XX asr o'zbek adabiyotining yorqin iste'dod sohibi, O'zbekiston Qahramoni, Xalq shoiri Erkin Vohidov ijodiga nazar tashlaydigan bo'lsak, uning ijodi ko'pqirraligi hamda o'ziga xosligi bilan millatimiz ma'naviyat xazinasini betakror asarlar bilan boyitganiga guvoh bo'lish mumkin. Erkin Vohidov ulug' ajdodlarimiz A.Navoiy, Z.M.Bobur, Zamaxshariy, M.Qoshg'ariy, A.Yugnakiy singari poetik tafakkuri keng, falsafiy mushohadaga boy, o'tkir til, cheksiz bilim va iqtidor sohibidir. Shoir jozibador she'rlari, g'azallari hamda mazmundor va ta'sirchan dostonlari bilan xalq ijodiyoti hamda mumtoz adabiyot

an'analarini munosib, ijodiy davom ettirdi. Umuman olganda, "Xalqimiz keyingi davrlar mobaynida bosib o'tgan va o'tayotgan goh mashaqqatli, goh armonli, goh tug'yonli, goh iftixorli yo'llarning manzara va ohanglari, sadolari Erkin Vohidov she'riyatida to'la mujassamdir" [11, 4]. Uning ijodida ko'zga tashlanadigan o'ziga xos tasvir uslubi, milliylik, odamiylik, falsafiylik, tarixiylik singari ezgu g'oyalar barcha asarlari kabi dostonlari zahirida ham aks etib turadi.

Erkin Vohidov uslubida akademik shoir G'afur G'ulom ijodiga xos falsafiylik, tarixiylik, haqgo'ylik va xalqona sodda tilda bayon etishning zamonaviylik bilan uyg'unlashgan rangin qirralarini, davr nafasini, milliy ruh, ijtimoiy hayotning haqqoniy manzarasi ufurib turgan rangin manzaralarni, Abdulla Oripov, Muhammad Yusuf kabi zamondosh hamda yosh ijodkor salafllari uslubida ko'zga tashlanadigan samimiy tuyg'ular tasviri, yangi davr kishilarining ziddiyatga to'la, sertashvish, mashaqqatli hayoti haqidagi haqiqatlarning sodda, xalqona, teran mushohadalar tarzidagi betakror ifodasini kuzatish mumkin. Jumladan, mumtoz janrga xos bo'lgan muallif hikoya qilish uslubining zamonaviy mualliflik dostonlarida ham an'anaviy davom etib kelayotganligini Erkin Vohidov ijodiga mansub "Orzu chashmasi", "Palatkada yozilgan doston", "Ruhlar isyoni", "Toshkent sadosi", "Quyosh maskani", "Baxmal", "Taxt va baxt" kabi dostonlari asosida ham kuzatish mumkin.

Monologik tasvir uslubining ustuvorligi, muallif yoki lirik qahramon o'y-xayollari, kechinmalari asosida syujetni harakatga keltiruvchi muhim jihatlar ham keyingi davr dostonlariga xos bo'lib, 1964-yilda yaratilgan Erkin Vohidovning "Nido" dostoni ushbu xususiyatlarni namoyon etishi bilan xarakterli. Doston syujetini qahramon o'y-xayollari, ichki kechinmalarining monologik ifoda usulida harakatlanishi, epik hikoyachilik uslubi harakatga keltiradi. Masalan,

Urush. Ushbu so'z har bir eshitgan kishining yuragini muzlatishga qodir. Biroq bu beg'ubor bolaligida yashayotgan murg'ak go'dak qalbiga kattalardan-da ko'proq alam soladi. Muallif urush davri bolalarining bolaligini olovlar, armonlar, qorong'uliklar girdobida ko'radi. Muallif o'zi shunday ham og'ir turmushning urush tufayli yanada qiyinlashganini bolaning o'y-xayollari tarzida aks ettiradi. Otasini sog'ingan, azoblarda o'rtangan murg'ak qalb kechinmalarini olovda yonishning azobiga tenglashtiradi. "Olov bolalik", "zanjiday (qora tanli) qaro" ifodalari orqali metaforik fikrlash usulini namoyon etadi:

Xayolning tumanli pardasi aro

Yillar ko'z oldimda charx urayotir.

Qishloq ko'chasidan zanjiday qaro

Olov bolaligim yugurayotir. ("Nido" dostonidan)

Voqealar rivojida urush musibatlarini boshidan kechirgan, otasidan ayrilib, uning sog'inchida qovjiragan go'dakning yaralangan, majruh qalbidan, iztirob-u alamlarda o'tanayotgan onaizor dilidan otilib chiqayotgan o'tli so'zlar monologik nutq tizimi asosida yanada ta'sirchanroq aks etadi:

"Dadajon!"

Men sizni juda sog'indim.

Sog'indim ikkala ko'zim bilan teng. ("Nido" dostonidan)

Dostonda aks etgan epik tasvirlar ham muallif kechinmalarining badiiy bo'yog'i tarzida ko'zga tashlanadi. Voqealar rivojida muallif lirik chekinish qiladi va epik hikoyachilik uslubini qo'llaydi, ko'tarinkilik, da'vatkorlik, faylasufona donishmandlik uslublarini ham namoyon etadi. Ayniqsa, lirik qahramon tuyg'ularini ifodalashdagi ta'sirchanlik, tilning ravonligi, nodir badiiy topilmalar, so'z tanlashdagi o'ziga xoslik shoir ijodiy uslubining muhim jihatlari sifatida ko'rinadi. Masalan, asarda qo'llanilgan "Qayerga ketmoqda shuncha odamlar?", "–Ana, ko'ryapsanmi?, Mening dadamlar!", "Qayga ketmoqdasiz? Qani dadamlar?!", "–Nega yig'layapsan, Yolg'izim, qo'zim?", "Ayting, aya, mening dadam qahramonmi? Tog'larni ham qulatuvchi pahlavonmi?", "Ayting, dadam meni yaxshi ko'radimi? Kelganida toycha olib beradimi?", "Kelib qolasizmi, ertami- indin?" kabi ritorik so'roq shakllari hamda "O'g'lim!", "Otajon!", "Dada!!!", "Yolg'izim, qo'zim", "bolajonim", "Tengdoshim, Asrdosh birodar!", "Do'stim" kabi murojaat birliklari voqealar shiddatini, ta'sir kuchini, qahramon ruhiy dunyosini ostin-ustun qilayotgan iztiroblar salmog'ini yanada oshirishga hissa qo'shadi.

Shoirning "Palatkada yozilgan doston" asarida 1966-yil, 26-aprel kuni Toshkent shahrida sodir bo'lgan zilzila bilan bog'liq voqealar tafsiloti, qahramonlar ruhiy holati o'ziga xos publitsistik uslubda ifodalangan. Asarda xalq ijodiyotiga xos bo'lgan nasriy hamda she'riy matn shakllaridan aralash tarzda foydalanish hamda mumtoz janr an'analarini ijodiy davom ettirish asosida muallifning o'ziga xos hikoya qilish uslubi hamda lirik qahramonlarning individual nutq xususiyatlari namoyon bo'ladi. Doston voqealarini harakatga keltirgan falokat sabab o'zbek xalqi shuuridagi yaratuvchanlik, bunyodkorlik, mehnatsevarlik, mehr-oqibat, tantilik, jasurlik, sabrlilik va matonat kabi xususiyatlarni aks ettiruvchi shoirning subyektiv, publitsistik uslubi ko'zga tashlanadi:

"Toshkent" seysmik stansiyasi xabar beradi: "Bugun 26 aprel, ertalab 5 dan 23 minut o'tganda Toshkent shahrida kuchli yer qimirlash bo'ldi..."

Yo'q, bu doston emas,

Bular barchasi—

Zilzilada ko'chgan

She'rlar parchasi. ("Palatkada yozilgan doston" dan)

Shoirning boshqa asarlarida aks etgan psixologik, lirik kechinmalar tasviri ushbu dostonida hazilomuz, xalqona nutq shakllari bilan boyitilganiga ham guvoh bo'lish mumkin:

Toshkent aholisiga yordam berish uchun armiya qismlari yuborildi...

Men o'sha "Ferdinand",

"Tigr"lar bilan

Yuzma-yuz olishgan "Tank-34"man.

Pensiyaga chiqib,

Toshkentga keldim,

Qarilar joy olar

Odatda to'rdan. ("Palatkada yozilgan doston" dan)

Toshkent shahrining 2000 yillik yubileyi munosabati bilan yozilgan "Toshkent sadosi", "Quyosh maskani" dostonlarida muallif kechinmalari, o'y-xayollari, munosabatlari, asosan, lirik tarzda ifoda etiladi. Ushbu dostonlarda muallifning boshqa asarlaridan farqli o'laroq epik voqealar va lirik tasvirlar ifodasida madh etuvchi ifoda birliklarining qo'llanishi ko'proq ko'zga tashlanadi. "Toshkent sadosi" dostoni syujetini harakatga keltiruvchi o'shlik yosh qizaloqning Toshkent zilzilasi kishilarga ruhiy madad sifatida yozgan maktubi shoir kechinmalarini junbishga keltiradi. Dostonida qo'llangan Shoahmad ota, Habib Abdullo, Usta Mahmud, G'afur G'ulom, Abror Hidoyatov, Oybek, Zulfiya kabi pretsedent nomlar muallifning faxrlanish tuyg'usi asosida qasidanavislik uslubini namoyon etadi.

Erkin Vohidovning "Taxt va baxt", "Ruhlar isyoni", "Orzu chashmasi" dostonlarida dramatism shiddati, chuqur falsafiy mazmun ko'lamini ko'rish mumkin. Ijodkor poetik maqsadlarini yuzaga chiqarish, nutqning ta'sirchanligini oshirish uchun o'xshatish, sifatlash kabi rang-barang badiiy tasvir vositalaridan, antitezalardan, murojaat birliklari, dialoglardan o'rinni foydalanadi. Falsafiy ma'nolar ko'lamini boyitish uchun teran hikmatlarni ham asarlari bag'riga singdiradi. Bir qaraganda, shoir ijodida oddiygina, kundalik hayotda qo'llanadigan so'zlar teran, falsafiy ma'nosi, musiqiy jilosi, jaydari ko'rinishi bilan o'quvchi qalbida ba'zan ilqlik, ba'zan kuchli emotsiyani uyg'otadi.

Xulosa. Umuman olganda, har bir ijodkor qaysi janrda qalam tebratmasin, ularning hech biri ikkinchisini takrorlamaydi va har biri o'ziga xos uslubda ijod qiladi. Zotan, badiiy matnda har bir til birligi stilistik vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadiki, shu orqali muallifga xos individual uslub qirralari bo'y ko'rsatib turadi.

Ijtimoiy hayotni obrazli aks ettirishning adabiy vositalari (syujet, kompozitsiya, janr) ham tilning tasviriy imkoniyatlarini amalga oshirish, gavdalanitirishga xizmat qiladi. Hozirgi o'zbek mualliflik dostonchiligidagi uslubiy rang-baranglik va poetik til muammolari mustaqillik davri badiiy tafakkurida kechayotgan yangilanishlarning nazmdagi ko'rinishi bo'lib, ularning tadqiqi lingvostilistikada dolzarb hisoblanadi. Zero, uslubda, bir jihatdan, davr adabiy jarayonidagi izlanishlar va ijodkor individualligining muayyan qirralari aks etsa, ikkinchi tomondan, ijodiy metod va janrning o'zaro aloqasi hamda takomilidagi yetakchi jihatlar ko'rinishi.

Erkin Vohidov dostonlari realistik ijod namunalari. Ular mavzu, tuzilishi va uslub jihatidan serqatlam va turlicha bo'lsa ham, ularda haqqoniy tasvir ustuvordir. Zero, an'anaviy realizm imkoniyatlarining yuzaga chiqishida janr takomilidagi evrilishlar, voqelik va ruhiyat qamrovining kengayishi, doston ichki tiplarining ko'payishi, boshqa janrlar unsurlari bilan sintezlashuv kabi hodisalarning sezilarli ta'siri mavjud.

Ijodkorning sara asar yarata olishi faqat uning iqtidoriga, boy fantaziyasi yoki hayotiy kuzatuvlarigagina bog'liq bo'lmaydi. U, avvalo, til ilmidan, shuningdek, nutqning o'ziga xos me'yoriy o'lchovlaridan xabardor bo'lmog'i lozim. Til, nutq ilmidan xabardorlik ijodkorga yuksak saviyadagi badiiy asarlar yaratish, so'z chaqinlarini paydo etish, ko'chimlarning rang-barang, betakror ko'rinishlarini yaratish, asosiysi, lisoniy-badiiy tafakkur egasiga aylanish imkonini beradiki, Erkin Vohidov ana shunday til, nutq ilmidan boxabar ijodkordir. Buni ijodkorning mualliflik dostonlari to'la dalillaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Боймирзаева С. Ойбек прозасининг лингвостилистик тадқиқи: Фил. фанлари номз. дис. – Самарқанд, 2004. – Б.20.
2. Горький М. Адабиёт ҳақида. –Т.: Ўздавнашр, 1962. –Б. 239-240.
3. Istamovna A. N. Occasional derivatives in creative EPICS //Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2022. – Т. 10. – №. 5. – С. 146-152.
4. Istamovna A. N. Ijodkor dostonlarida murojaat birliklari. Intern. Scientific and practical conference: Pedagogical sciences and teaching methods. (15-may,2022). Copenhagen. VOLUME 1, ISSUE 13. P.102-108.
5. Istamovna A. N. The power of creative expression-On the example of Erkin Vakhidovs epics //Zien Journal of Social Sciences and Humanities. – 2022. – Т. 8. – С. 104-112.
6. Istamovna A. N. Leksik birliklarning milliy o'zlik ruhini ifodalashdagi roli (Erkin Vohidov dostonlari asosida) //Conferences. – 2021.
7. Климовская Г.И. Лингвопоэтика. –Москва: Флинта, 2016. – С. 9.
8. Матчонов С., Сариев Ш. Адабиёт.–Т.: Шарқ. 2011. – Б. 20.
9. Норматов У. Достон ва замон// Шарқ юлдузи, 1987. –№10. –Б.173.
10. Қосимова М.Б. Бадиий нутқ индивидуаллигининг лингвистик хусусиятлари (Тоғай Мурод асарлари асосида): Филол.фанл.номзод.диссер.автореферати.–Т., 2007. – Б. 23.
11. Қурбон Шукур. Эркин Воҳидов сабоқлари. –Т.: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2016. – Б.4.
12. Тўрабекова С. Тил ва услуб. – Т., 1963. –Б. 9.
13. Воҳидов Э. “Достонлар”. Тошкент. Ф. Ғулом номидаги адабиёт ва санъат навириёти. 1976.
14. Юлдашев М. Бадиий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Дис.филология фанлари доктори. – Т., 2009.– Б.11.